

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Чехович Тетяна Валеріївна –
кандидат юридичних наук, Київський
національний університет імені
Тараса Шевченка

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИМИ ЗАСОБАМИ

Здійснено аналіз стану забезпечення міжнародної безпеки міжнародно-правовими засобами. Розглянуто проблеми формування та функціонування системи міжнародної безпеки.

Ключові слова: міжнародні відносини; мирне співіснування; міжнародна безпека; регіональна безпека; система міжнародної безпеки; засоби забезпечення; міжнародно-правові засоби; система правових гарантій.

Осуществлен анализ состояния обеспечения международной безопасности международно-правовыми средствами. Рассмотрены проблемы формирования и функционирования системы международной безопасности.

Ключевые слова: международные отношения; мирное сосуществование; международная безопасность; региональная безопасность; система международной безопасности; средства обеспечения; международно-правовые средства; система правовых гарантий.

The analysis of international security international legal means. The problems of the formation and functioning of the international security system.

Keywords: international relations; peaceful coexistence; international security; regional security; international security system; facilities security; international law means a system of legal guarantees.

Масштабні зміни, що відбулися протягом ХХ – на початку ХХІ ст. у міжнародній системі, зокрема, припинення протистояння соціально-політичних систем, установлення монополярного світоустрою, зростання рівня загрози для регіональної та глобальної безпеки з боку міжнародного тероризму та організованої злочинності, висунули на перший план проблеми формування та функціонування системи міжнародної безпеки. Передусім ідеться як про її теоретичні аспекти, що

торкаються необхідності переусвідомлення поняття “міжнародна безпека” та проблеми джерел сучасних загроз, так і про роль міжнародних інститутів, статутним і пріоритетним завданням яких є інституціонально-функціональне забезпечення міжнародної безпеки.

У зв’язку з цим, проблематика становлення якісно нової системи міжнародної безпеки є дуже актуальною, що пояснюється не тільки її абсолютним значенням для збереження людської цивілізації, а й важливим значенням для стабільного функціонування світового співтовариства загалом.

Україна також має бути залучена до процесу регулювання глобальних проблем міжнародної безпеки, оскільки світове співтовариство ввійшло в нову фазу розвитку – фазу становлення нової системи міжнародних відносин, яка змогла б дати відповіді адекватні новим викликам сучасності.

Міжнародно-правові питання щодо гарантування міжнародної безпеки поки що не стали предметом широкого дослідження українських фахівців у галузі міжнародного права. Однак окремим питанням цієї проблематики присвячено, зокрема, праці М. О. Баймуратова, А. З. Георгіци, В. Н. Денисова, С. В. Кульчицького, Л. Д. Тимченка, С. В. Толстова, М. Ю. Черкеса та інших учених. Водночас і донині в Україні відсутнє комплексне дослідження системи правових гарантій міжнародної безпеки.

Теоретичним підґрунтям цього дослідження стали загальнотеоретичні наукові праці й розроблення, як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців у галузі міжнародного публічного права, зокрема: М. М. Антоновича, Г. О. Анцелевича, Е. М. Аметистова, О. В. Балдинюка, І. П. Блищенка, В. Г. Буткевича, О. В. Буткевич, І. Я. Кисельова, І. І. Лукашука, В. І. Мотіля, О. О. Покрещука, В. С. Ржевського.

Мета статті полягає у проведенні всебічного аналізу сучасної системи правових гарантій міжнародної безпеки.

Сьогодні забезпечення міжнародної безпеки залишається головною проблемою сучасності. Сучасна зброя не залишає жодній державі надії забезпечити свою безпеку лише військово-технічними засобами, нарощуванням озброєнь і збройних сил, оскільки не тільки саму ядерну війну, а й гонку озброєння виграти не можна. Стало очевидним, що безпека держав може бути забезпечена за допомогою не військових, а політичних і міжнародно-правових засобів. Шлях до гарантій безпеки кожної окремої держави лежить через всесвітнє зміцнення загальної безпеки. Усеосяжна система міжнародної безпеки становить новий підхід до проблеми забезпечення миру та безпеки на планеті. У створенні такої безпеки особливу роль відіграє право міжнародної військової безпеки.

Загалом, міжнародно-правові засоби забезпечення міжнародної безпеки – це сукупність правових та інших способів і методів, що відповідають основним принципам міжнародного права, спрямованим на забезпечення миру та запобігання війні, а в разі потреби застосування державами колективних заходів проти актів агресії та військових ситуацій,

що загрожують миру й безпеці народів. Міжнародні правові засоби забезпечення міжнародної безпеки можна умовно поділити на три групи: нормативні, організаційні та матеріальні [1, с. 14].

Відповідно до нормативних гарантій забезпечення міжнародної безпеки, чинне міжнародне право покликане служити миру. Тому всі його норми повинні мати "світозберігаючий" потенціал. Насамперед, це стосується основних принципів міжнародного права, що спрямовані на забезпечення співробітництва та міжнародного захисту народів, причому ці принципи лише тоді досягають мети, коли діють взаємозалежно. Юридичну основу права міжнародної військової безпеки становлять, насамперед, такі основні принципи міжнародного права, як принцип незастосування сили, принцип мирного вирішення спорів, принцип роззброєння [2, с. 127].

Принцип заборони агресивних війн (ненападу), що зазначений в Паризькому договорі 1928 р., із прийняттям Статуту ООН трансформувався в більш широкий за обсягом заборони принцип незастосування сили чи погрози силою: "Усі члени ООН утримуються в їхніх міжнародних відносинах від погрози силою чи її застосування як проти територіальної цілісності чи політичної незалежності, так і будь-яким іншим чином, несумісним з цілями ООН" (п. 4 ст. 2 Статуту ООН) [3].

Водночас у першому міжнародно-правовому документі – Декларації Зборів Ліги Націй від 24 вересня 1927 р., що оголосила агресивну війну злочинною й несумісною з міжнародним правом, не зазначено про те, що варто розуміти під словом "агресія" та не розкрито поняття агресивної війни. Відсутність такого визначення знижувало ефективність Статуту Ліги Націй, Пакту Бріана-Келлога й утворювало сприятливі умови для можливого агресора. Необхідно було розробити основні принципи, якими повинен керуватися будь-який міжнародний орган при визначенні агресії, визначити відмінності між агресією і самообороною й засудити будь-які виправдання нападу, якими звичайно користувалися агресори [4, с. 52].

У зв'язку з цим, визначення агресії було затверджене резолюцією 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року. Прийняте визначення агресії, а саме збройної агресії, складається з преамбули й восьми статей. Воно належить до типу "змішаних" і містить як загальний опис поняття агресії, так і зразковий перелік конкретних дій держав, що повинні кваліфікуватися як акти агресії.

У преамбулі підкреслюється, що Генеральна Асамблея схвалює визначення агресії будучи переконана, що його прийняття вплине на потенційного агресора, полегшить констатацію актів агресії та вжиття заходів для їх припинення, а також буде сприяти наданню допомоги жертві агресії і захисту її прав та законних інтересів.

У преамбулі визначення агресії підтверджується непорушність дискреційних повноважень Ради Безпеки ООН при встановленні наявності акту агресії. У ній міститься нагадування про те, що "відповідно до статті 39 Статуту Організації Об'єднаних Націй Рада Безпеки визначає існування будь-якої погрози миру, будь-якого порушення миру або акту агресії й робить рекомендації або вирішує

про те, які заходи варто почати у відповідності зі статтями 41 й 42 для підтримання або відновлення міжнародного миру й безпеки” [5, с. 268].

Відповідно до статті 1, агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави, або будь-яким іншим способом, несумісним зі Статутом Організації Об'єднаних Націй, як це встановлено в даному визначенні [6, с. 35].

Застосування державою збройної сили кваліфікується як акт агресії лише в тому разі, якщо воно, по-перше, має місце в міжнародному конфлікті, тобто здійснене однією державою проти іншої держави, і, по-друге, несумісне зі Статутом, тобто зроблено в порушення цілей, принципів і положень Статуту ООН.

Поняття агресії не застосовується до внутрішніх конфліктів і громадянських війн, які є внутрішньою справою однієї держави, тобто, як зазначено у Статуті ООН, – справою, яка належить до внутрішньої компетенції держави. Отже, якщо внаслідок внутрішнього конфлікту між окремими групами населення у будь-якій державі виникнуть воєнні дії, то жодна із сторін, що воюють, не може бути оголошена агресором. Відповідно до прийнятого визначення, агресором і жертвою агресії визнаються суверенні держави.

Загальний опис поняття агресії ґрунтується на тому, що застосування однією державою збройної сили проти іншої може бути кваліфіковане як акт агресії лише в разі, якщо таке застосування сили не відповідає Статуту, тобто здійснене в порушення цілей, принципів і положень Статуту ООН.

У Спеціальному комітеті неодноразово вказувалося на те, що ототожнення поняття “агресія” із застосуванням збройної сили взагалі порушило б правопорядок, створений Статутом, що Статут передбачає не тільки можливість, а й необхідність застосування збройної сили для підтримання міжнародного миру й безпеки.

Вироблення визначення агресії поповнило арсенал міжнародно-правових засобів боротьби проти неї і зробило важливий внесок у зміцнення міжнародного миру й безпеки. У цьому документі, відповідно до Статуту ООН, наведено загальне визначення агресії (ст. 1), зазначено основні критерії кваліфікації агресивного акту (ст. 2), основні акти агресії (ст. 3) і підкреслено, що це визначення не торкається ситуацій, у яких застосування сили є правомірним (ст. 6, 7) [3].

Війна як найбільш небезпечний рівень міжнародного конфлікту є такою формою міжнародних відносин, що хоча й заборонена, але є реальністю, з якою міжнародне право має рахуватися, протиставляючи їй організовані гарантії попередження та припинення. У зв'язку з цим, міжнародне право передбачає створення державами систем безпеки (індивідуальної та колективної), що мають попереджувати війни, а в разі початку війни – найшвидше її припинити, застосовуючи колективні заходи. Якщо, залежно від стадії розвитку конфлікту, може йтися про підтримання чи відновлення міжнародного миру, то за рівнем інтересів, що втягуються в конфлікт, може йтися про індивідуальну, групову або колективну безпеку [7, с. 203].

Як зазначає М. В. Буроменський, система індивідуальної безпеки держав – це сукупність використуваних державою індивідуальних гарантій забезпечення своєї безпеки. Створивши норми міжнародного права, що визнають агресію міжнародним злочином, держави не відмовилися від власних засобів забезпечення своєї безпеки, а використувували міжнародно-правові засоби як додаткові гарантії останньої [5, с. 274].

Фактична нерівність держав щодо можливості забезпечення індивідуальної безпеки компенсується організацією ними групових систем безпеки. Колективна безпека – це система спільних заходів держав усього світу чи визначеного географічного району, що були запроваджені для підтримання миру, усунення загрози миру та припинення актів агресії. Правовою основою колективної безпеки є багатосторонній договір, конкретний зміст якого визначається державами, що беруть участь у ньому. Існують три обов'язкові умови такого договору: не вдаватися до сили; вирішувати спори мирними засобами; співпрацювати.

У сучасному міжнародному праві розрізняють універсальну та регіональну системи колективної безпеки.

Універсальну систему колективної безпеки створено в рамках ООН, її головним завданням є підтримання та зміцнення міжнародного миру й безпеки на основі спільних дій держав. Відповідно до Статуту ООН, підтримання міжнародного миру та безпеки має будуватися на основі загально визнаних принципів і норм міжнародного права та здійснюватися Генеральною Асамблеєю і Радою Безпеки, компетенцію яких у цій сфері чітко розмежовано. Генеральна Асамблея може обговорювати будь-які питання чи справи, що стосуються підтримання міжнародного миру та безпеки, у тому числі розглядати загальні принципи співробітництва в цій галузі, давати рекомендації державам і Раді Безпеки з цих питань. На Раду Безпеки покладено головну відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки (ст. 24 Статуту ООН). Рада Безпеки є єдиним органом ООН, що має право починати дії, превентивні та примусові, від імені ООН, у тому числі об'єднаними збройними силами держав – членів ООН [8, с. 24].

У розділі VIII Статуту ООН передбачено за певних умов можливість створення регіональних систем підтримання міжнародного миру. Регіональні системи становлять частину всесвітньої системи безпеки. Головним їх завданням є підтримання миру та безпеки у визначених регіонах. У регіональних системах безпеки можуть брати участь тільки держави цього регіону; дії держав не повинні виходити за рамки цього регіону; ці дії не можуть суперечити загальній безпеці та повинні відповідати цілям і принципам Статуту ООН. Щоб виключити можливість підміни, Статут Ради Безпеки ООН чітко визначає положення регіональних організацій. Рада Безпеки має бути цілком інформована не тільки про розпочаті дії, а й ті, що плануються.

Примусові заходи із застосуванням сили можуть починатися тільки для відбиття нападу, що вже здійснився на одного з учасників колективної безпеки. Сьогодні, зокрема, такими регіональними організаціями є: Ліга Арабських держав, Організація Африканської

Єдності, Організація Американських держав, в установчих актах яких містяться положення про колективні заходи в разі збройного нападу на будь-якого з їх членів [1, с. 15].

Загалом, забезпечення міжнародної безпеки прямо залежить від наявності основ нового світового порядку й відповідного правопорядку. В умовах сьогодення міжнародне право висувається на перший план у міжнародній системі як необхідний засіб установлення правопорядку в складній системі міжнародних відносин. Міжнародне право в процесі свого розвитку саме стає складною багатогалузєвою системою, зазнаючи якісних змін як у системі загалом, так і в характері галузей, про що свідчить право міжнародної безпеки.

У сучасних умовах міжнародну безпеку може бути забезпечено лише за допомогою політико-правових засобів, які застосовуються у кожному з видів міжнародно-правових гарантій безпеки держав, а саме: а) нормативних; б) організаційних; в) матеріальних. Проте в міжнародному співтоваристві держав відсутній наддержавний орган, здатний примушувати до дотримання норм права, тому боротьба з агресією реалізується за допомогою звернення держав до індивідуальної або колективної самооборони й застосування колективних санкцій за рішенням Ради Безпеки ООН.

Застосування збройної сили на основі права на самооборону правомірно лише в разі, якщо буде здійснено збройний напад. Стаття 51 Статуту ООН розглядає як протиправну концепцію превентивної й розширеної самооборони, відповідно до якої звернення до сили виправдується в разі погрози нападу або здійснення актів агресії, що не становлять збройного нападу. Водночас використання збройної сили державою в межах території іншої держави винятково для захисту своїх громадян від реальної загрози їх здоров'ю або життю або з єдиною метою зупинити чи запобігти серйозним порушенням прав людини, незалежно від громадянства, не є агресією, оскільки воно не спрямовано проти міжнародного миру й безпеки. Отже, таке право може виникнути в разі необхідності індивідуальної або колективної самооборони.

У системі гарантій міжнародної безпеки метою інституту права на самооборону є захищення міжнародного миру як загальнолюдської цінності, а також захищення національної безпеки і суверенітету кожної держави як окремої одиниці. Поняття, яке нині закріплено в сучасному міжнародному праві стосовно реалізації та усвідомлення права держави на самооборону як визнаної можливості застосовувати збройну силу лише з метою дати відсіч будь-якому протиправному збройному нападові з боку іншої держави, спрямованому проти неї або проти іншої держави, ґрунтується на певному уявленні про міжнародний конфлікт як міждержавне протистояння.

Отже, проблема підтримання миру й зміцнення міжнародної безпеки, як і раніше, є однією з головних у сучасному міжнародному праві. Однак нинішній етап розвитку відрізняється тим, що світ стає більше взаємозалежним і неподільним, що зумовлює необхідність ще більш масштабного й активного співробітництва держав у сфері

зміцнення системи міжнародної безпеки. Концептуальні й міжнародно-правові основи такого співробітництва закладено у Статуті ООН, головна мета якого полягає в тому, щоб підтримувати міжнародний мир і безпеку, а одним з головних шляхів для досягнення цієї мети є застосування ефективних колективних заходів для запобігання й усунення погрози миру й припинення актів агресії або інших порушень миру. Іншими словами, йдеться про систему міжнародної безпеки, закріплену в Статуті ООН, що постійно ускладнюється у зв'язку з вирішенням проблем стосовно зміцнення міжнародної безпеки.

Система правових гарантій міжнародного миру та безпеки, що склалася на основі зобов'язань держав відповідно до Статуту ООН та імперативних норм міжнародного права, дуже різко реагує на всі ці події. Як правило великі держави прагнуть у власних інтересах розширити міжнародно-правові рамки для самооборони, тож постає питання про роль неправомірної практики у зміні діючих норм права. Водночас послаблення існуючих обмежень, установлених міжнародним правом з метою реалізації права на самооборону, призведе до зловживань цим суб'єктивним правом та великої кількості безкарних порушень згаданого раніше принципу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дужич Л. Забезпечення міжнародної безпеки міжнародно-правовими засобами / Л. Дужич // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К., 2010. – Вип. 88. Ч. 1. – С.114–115.
2. Сергунин А. А. Международная безопасность и новые подходы и концепты / А. А. Сергунин // Полис. – 2005. – № 6. – С. 126–137.
3. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 черв. 1945 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
4. Блищенко И. П. Мирное разрешение споров между государствами – один из важнейших принципов международного права / И. П. Блищенко, М. Л. Энтин // Международно-правовые формы сотрудничества государств в Европе / под ред. О. Н. Хлестова. – М. : Междунар. отношения, 1977. – С. 51–73.
5. Міжнародне право : Основні галузі : підруч. / за ред. В. Г. Буткевича. – К. : Либідь, 2004. – 816 с.
6. Ржевська В. С. Право держави на самооборону і міжнародна безпека / В. С. Ржевська. – К. : Вид. дім "Промені", 2005. – 251 с.
7. Козярьська А. О. Поняття безпеки в теорії і практиці міжнародного права / А. О. Козярьська // Актуальні питання реформування правової системи України. – Луцьк, 2007. – Т. 1. – С. 202–207.
8. Анисимов Л. Н. Международно-правовые средства разрешения межгосударственных споров (конфликтов) / Л. Н. Анисимов. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1975. – 164 с.